

Liberalizam koji nam je potreban

Stjepo Bartulica

U Hrvatskoj se, otkad je zemlja stekla neovisnost, već godina-ma mnogo govori o demokraciji i slobodnom društvu. To, naravno, vrijedi i za druge srednjoeuropske i istočnoeuropske zemlje koje su izašle iz komunizma. Na tržištu ideja mnogo se toga nudi hrvatskim građanima koji se moraju snalaziti u ovoj tranziciji iz jednog totalitarnog sustava u društvo koje će poštovati i štiti osnovna građanska prava i slobode. No, svjedoci smo kako je taj proces teži nego što su mnogi očekivali te da lako dolazi do zloupotrebe novostečenih sloboda. Zato je iznimno važno imati vrlo jasnu sliku o slobodi i odnosu slobode i istine. Papa Ivan Pavao II. nudi nam svoju viziju o njima u enciklici *Centesimus Annus (Stota godina)* koja, vjerujem, zaslužuje više pozornosti od one koju je do danas u Hrvatskoj dobivala.

Nije mi nakana dati prikaz cijele enciklike, nego obrazložiti kako Katolička crkva gleda na pitanje liberalizma i otvorenoga društva te objasniti kako se ta vizija razlikuje od liberala koji formiraju javno mišljenje u nas i u širem svijetu. Prvo, nekoliko riječi o nastanku *Centesimus Annus*. Enciklika je objavljena u povodu stote obljetnice objavljivanja enciklike *Rerum Novarum* Lava XIII, koja je obrazložila socijalni nauk Crkve te nudila odgovor na radničko pitanje potkraj 19. stoljeća. Ivan Pavao II. na početku svoje enciklike ističe *trajnu vrijednost* tog nauka i izražava veliku zahvalnost svojem prethodniku što je progovorio u pravo vrijeme. Papa nastavlja: »Blago je velika struja crkvene predaje koja sadrži 'stare stvari', primana i prenošena bez ikakva prekida, te u isti mah dopušta da se čitaju 'nove stvari' usred kojih se odvija život Crkve i svijeta«. ¹

Dakle, jasno je da je *Centesimus Annus* nastavak socijalnog nauka Crkve – samo što nastaje u novim okolnostima. Na kraju

¹ Ivan Pavao II, *Stota godina*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2001, str. 8.

uvodnog dijela Papa kaže da je »cilj ovoj enciklici da iznese na vidjelo plodnost načela što ih je izrazio Lav XIII, koja pripadaju u doktrinalno naslijeđe Crkve. No pastoralna nas je briga potaknula, također, da ponudimo analizu nekih događaja novije povijesti.«²

Prava slika ljudske osobe

U središtu je pozornosti socijalnog nauka Crkve istina o ljudskoj osobi koja ima svoje dostojanstvo i prava, ali i svoju narav ranjenu istočnim grijehom. Ne može se govoriti o uređenju društva na apstraktan način a da se ne uzme u obzir istina o ljudskoj osobi. *Centesimus Annus* objašnjava kako je temeljna pogreška socijalizma antropološkog karaktera: »Socijalizam gleda pojedinog čovjeka kao jednostavan elemenat i jednu molekulu socijalnog organizma. Tako se čovjek svodi na niz društvenih odnosa, te nestaje pojam osobe kao slobodna subjekta moralne odluke koji stvara društveni poredak pomoću takve odluke. Iz tog pogrešnog poimanja osobe proizlazi izobličenje prava koje definira raspon slobode osobe i nijekanje privatnog vlasništva. Čovjek, naime, lišen svega što bi mogao »nazivati svojim« i mogućnosti da sebi uzdržava život svojom inicijativom, postaje ovisan o društvenom stroju i o onima koji njime upravljaju: to mu vrlo otežava da prepozna svoje osobno dostojanstvo te mu smeta u hodu prema izgradnji autentične ljudske zajednice«.³

U tumačenju uzroka raspada komunističkog sustava godine 1989. Ivan Pavao II. ističe sljedeće: »Pravi uzrok novosti jest duhovna praznina što ju je izazvao ateizam, koji je ostavio mlade generacije bez orijentacije te ih nerijetko naveo u neutaživu traženju vlastitog identiteta i smisla života da ponovno otkriju religiozne korijene kulture vlastite nacije i samu Kristovu osobu kao egzistencijalno prikladan odgovor na žedu za istinom i dobrom, za životom, koja se nalazi u srcu svakog čovjeka«.⁴ Dakle, komunizam je stvorio duhovnu prazninu koja je postala izvor za raspadanje cijelog sustava.

² Ibid, str.9

³ Ibid, str. 29

⁴ Ibid, str.46

Enciklika cijelo poglavlje posvećuje povijesnom razdoblju godine 1989. te daje objašnjenje za mirnu revoluciju koja se dogodila u Istočnoj Europi. Na početku Papa navodi odlučujući doprinos što ga je Crkva dala u obrani i promicanju prava čovjeka: »U snažno ideologiziranim okolinama, gdje su stranačka svrstavanja zamračivala svijest o zajedničkom ljudskom dostojanstvu, Crkva je s jednostavnošću i energijom tvrdila da svaki čovjek – kakva god bila njegova osobna uvjerenja – nosi u sebi sliku Božju, te stoga zaslužuje poštivanje. U toj je tvrdnji često prepoznala sebe velika većina puka, te su se tako tražili oblici borbe i politička rješenja koja više poštuju dostojanstvo osobe«⁵.

Mislim da je Ivan Pavao II. htio dati cjelovito objašnjenje dramatičnih događaja koji su uzrokovale pad tlačiteljskih režima. Zsigurno, postoji više razloga za konačni raspad komunizma, primjerice, pritisak od Zapada, pogotovo u vrijeme Reaganove vlade u SAD-u te pojava Mihaila Gorbačova u Sovjetskom Savezu. No, *Centesimus Annus* tumači kako je revolucija duha prethodila padu režima i prijenosu vlasti u demokratske ruke. Iz ove perspektive moglo bi se reći da je revolucija počela već godine 1979. kad su ljudi, posebno u Poljskoj nakon prvog Papina pohoda, počeli živjeti bez straha. Slikovito rečeno, počeli su skidati svoje lance, i to nenasilno. Dakle, riječ je o revoluciji koja je tekla »od dna prema vrhu«. Ovakvo je tumačenje vrlo važno i za Zapad, jer podsjeća da je vitalno civilno društvo zapravo temelj demokracije. Komunizam nije priznao pravu istinu o čovjeku, a to može biti i dobra pouka za demokratski Zapad.

Zdravi liberalizam utemeljen u kršćanskom moralu

Čovjek je stvoren za slobodu i teži prema dobru, ali je ipak sposoban za zlo. Dakle, država treba omogućiti ljudima da sebe ostvaruju u slobodi, ali politika se ne smije pretvoriti u »sekulariziranu religiju« koja ima iluziju da može ostvariti raj na zemlji. Ovdje se vidi suzdržanost Katoličke crkve prema političkim ideologijama općenito, bez obzira na njihov profil. *Centesimus Annus* jasno osuđuje socijalizam kao društveni poredak jer nije izražavao isti-

⁵ Ibid, str. 43

nu o čovjeku, te se stoga okrenuo protiv čovjeka. No, enciklika također upozorava na opasnosti što ih liberalna demokracija nosi u sebi ako se individualna sloboda odvoji od istine.

Kad se *Centesimus Annus* objavio, mnogi su liberalni komentari hvalili encikliku zbog njezine snažne afirmacije individualne slobode i tržišnog gospodarstva. No, neki su se, poput ekonomista Milтона Friedmana, negativno osvrnuli na Papino povezivanje slobode s istinom. Friedman je postavio pitanje: »Čija istina? Tko definira što je istina?«. Ovdje ulazimo u bit problema jer nositelji klasične liberalne ideje drže da apsolutna istina ne postoji ili se barem trebamo ponašati kao da ne postoji. Prema ovom vjerovanju, svaka javna tvrdnja o »istini« znači opasnost za demokraciju i pluralizam te nosi u sebi gotovo autoritarnu prijetnju. Danas se često čuju izrazi kao »fundamentalisti« i »radikali« – kad mediji opisuju osobe koje iznose čvrsta uvjerenja o pojedinim pitanjima. Sigurno je sazrelo vrijeme da se ozbiljnije razmotri pitanje je li ispravna pretpostavka da svaka tvrdnja o apsolutnoj istini znači opasnost za liberalnu demokraciju. Zar nije moguće da je slobodno društvo zapravo neodrživo bez ideje o apsolutnoj istini? Ako je negiranje apsolutne istine cijena za liberalnu demokraciju, smatram da će biti vrlo teško, ako ne i nemoguće, izgraditi društvo slobodnih građana kakvo želimo.

Potrebno je bolje analizirati pojam pluralizma koji se danas često upotrebljava. Živimo u »pluralističkome svijetu«, kaže se, i to je točno. Nadalje, razumije se kako svatko ima pravo na svoje mišljenje ili način života i da nitko nema pravo suditi drugomu. To su neka načela koja se danas prihvaćaju kao temelj slobodnoga društva. No, brzo se pojavljuje pitanje o »jednakosti« različitih mišljenja ili ponašanja. Je li, primjerice, isto kad osoba odluči braniti svoju zemlju i spremno se žrtvuje za druge, i kad osoba surađuje sa stranim okupatorom? Neki se brinu za stare i nemoćne osobe, dok se drugi zalažu za to da se takve osobe eliminiraju jer im život više ništa ne vrijedi. Tko može reći što je ispravno ili neispravno? Vidimo da vjera u pluralizam ne može biti temelj za izgradnju pravednog i slobodnog društva. Pluralizam kao »građanska religija« ne može biti zamjena za tradicionalnu vjeru, pogotovo ne katoličku. *Religare* se odnosi na nešto što spaja i obvezuje, dok je klasičan liberalizam usmjeren na ono što osobu *oslobađa* od onoga što obvezuje.

Liberalna je ideja vrlo individualistička jer ističe slobodu pojedinca. No, društvena se stvarnost ne može strogo svesti na poje-

dinca. Osoba se ostvaruje u raznim skupinama, počevši od obitelji, pa sve do ekonomskih, socijalnih, političkih i kulturnih grupa koje posjeduju vlastitu autonomiju. To Papa naziva »subjektivnošću društva«. ⁶ Danas se sloboda pogrešno shvaća kao nešto što se isključivo odnosi na volju pojedinca, koji ima suvereno pravo sebe ostvariti kako misli da je najbolje. Problem je u tome što današnji liberali podcjenjuju važnost obitelji i zajednice i često se zalažu za njihovo slabljenje jer ih smatraju smetnjom individualnoj slobodi. Kako možemo štititi društvo u cjelini ako ne štitimo osnovne institucije kao što su brak i obitelj? Razumljivo je kako je liberalizam u želji za emancipiranjem pojedinca, zajedno s ciljem da se društvo »racionalno« preuredi, prepoznao Crkvu, i posebno Papu, kao glavnog neprijatelja.

No, smatram da je liberalizam prepoznao pogrešnog neprijatelja. Glavni neprijatelj slobodi i otvorenom društvu nije religija, nego ideologija. Pod ideologijom mislim na sveobuhvatno tumačenje društvene stvarnosti, koje je osnovano na nekritičkom poimanju istine i služi u stvaranju ili održavanju jednog određenog društvenog poretka. Dakle, nije istina prijetnja slobodi, nego je opasno kad se ona zlorabi u funkciji ideologije. Religiozna osoba mora znati da istina nije nešto što »posjedujemo« kako bismo se njome koristili u svoje svrhe. Kad se istina doživljava kao nešto što nam služi, a ne da smo mi dužni njoj služiti, vjera se lako pretvara u ideologiju. Ovo se, dakako, može dogoditi i u najboljoj nakani i nema potrebe negirati da su i kršćani katkad znali pasti u ovu zamku. Dakle, neprijatelj liberalizma nije priznanje postojanja apsolutne istine, u krajnjoj liniji Boga, nego želja za apsolutnom kontrolom nad istinom. Ovo posljednje izvor je opasnosti od totalitarizma.

Ivan Pavao II. obrazlaže u *Centesimus Annus* da kršćanska nauka ima jaku antiideološku jezgru. Crkva ništa ne nameće, nego je dužna svjedočiti svoje tumačenje istine. Istinsko otvoreno društvo mora Crkvi osigurati pravo da predlaže svoju viziju, a ljudi su slobodni u odluci da je prihvate ili ne. Papa kaže: »Autentična demokracija moguća je samo u pravnoj državi i na temelju ispravnog shvaćanja ljudske osobe. Zahtijeva da se ostvare nužni uvjeti za unapređenje bilo pojedinih osoba odgojem i formacijom prema istinskim idealima bilo 'subjektivnosti' društva stvaranjem struk-

⁶ Ibid, str. 30

tura sudioništva i suodgovornosti. Danas postoji sklonost da se tvrdi kako su agnosticizam i skeptički relativizam filozofija i temeljni stav koji odgovaraju demokratskim političkim oblicima, te da oni koji su uvjereni da spoznaju istinu te čvrsto stoje uza nju nisu vjerodostojni s demokratskog stanovišta, jer ne prihvaćaju da većina određuje istinu i da je ona različita već prema raznim političkim ravnotežama. Tu treba primijetiti da se ideje i uvjerenja mogu lako instrumentalizirati u svrhe moći ako ne postoji nikakva posljednja istina koja vodi i usmjeruje političku akciju. Demokracija bez načela lako se pretvara u otvoreni ili skriveni totalitarizam. Crkva ne zatvara oči pred opasnošću fanatizma ili fundamentalizma onih koji u ime ideologije koja se smatra znanstvenom ili religioznom misle da smije nametati drugim ljudima svoje poimanje istine i dobra. *Kršćanska istina* nije toga tipa. Zato Crkva, kad god afirmira transcendentno dostojanstvo čovjeka, ima kao svoju metodu poštivanje slobode.⁷

Otvoreno društvo

Kad je riječ o društvu, moramo imati jasnu sliku o onome što je engleski povjesničar Lord Acton nazvao »uređenom slobodom« (*ordered liberty*), odnosno o tome kako osigurati da svi građani imaju mogućnost ostvariti se na najbolji način. Ovdje se ne može gledati na izoliranog pojedinca, nego se mora razmišljati u kategoriji općeg dobra. Umijeće je politike kako osigurati što veći stupanj općeg dobra u društvu. Kad se sloboda odvoji od istine, put u autoritarno ili totalitarno društvo nije dalek. Zašto je to tako? Karl Popper u svojem poznatom radu *Otvoreno društvo i njezini neprijatelji* to ovako opisuje: »Ako ne postoji istina, onda sve što kažem može postati istina. Ideja o apsolutnoj istini protivi se relativizmu koji negira postojanje istine. Relativist, vjerujući da ne postoji istina, ne želi o tome razgovarati. On ne primjećuje činjenicu da takav stav vodi u uzurpaciju autoriteta, u pravo stisnute šake a ne pravo istine.« Dakle, sloboda odvojena od istine lako vodi u borbu moći, tj. volja jačega provodi se na štetu slabijega.

Centesimus Annus iznosi jednu koherentnu viziju za uspostavu otvorenoga društva. Tržišno je gospodarstvo jedno od glavnih

⁷ Ibid., str. 86

stupova te vizije, ne zbog toga što je efikasnije od drugih sustava, nego zato što se temelji na osobnoj slobodi. Takvo gospodarstvo potiče ljudsku kreativnost i njeguje dobre navike suradnje i odgovornosti. No, enciklika odgovora na pitanje je li kapitalizam pravo rješenje za društveni sustav te kaže: »Ako se pod 'kapitalizmom' misli ekonomski sustav koji priznaje temeljnu i pozitivnu ulogu poduzetništva, tržišta, privatnog vlasništva i, dosljedno, odgovornosti za sredstva proizvodnje, slobodnog ljudskog stvaralaštva na sektoru ekonomije, odgovor je dakako pozitivan, premda bi se možda zgodnije moglo govoriti o 'ekonomiji poduzetništva' ili o 'ekonomiji tržišta' ili jednostavno o 'slobodnoj ekonomiji'. No ako se pod 'kapitalizmom' misli sustav u kojem sloboda na ekonomskom sektoru nije stavljena u čvrst pravnički kontekst koji će je staviti u službu integralne ljudske slobode, te je smatrati posebnom dimenzijom te slobode, središte koje jest etičko i religiozno, tada je odgovor odlučno negativan.«⁸

Nadalje se upozorava na opasnost od proširenja radikalne ideologije kapitalističkog tipa u post-komunističkim zemljama. Crkva ne posjeduje model koji odgovara svakoj zemlji, te ističe kako stvarni i djelotvorni modeli mogu samo izrasti u okviru različitih povijesnih prilika zahvaljujući naporu svih odgovornih ljudi. Tom zalaganju Crkva nudi kao *nezaobilaznu idejnu orijentaciju* vlastiti socijalni nauk, koji priznaje pozitivnost tržišta i poduzeća, ali u istom upozorava na nužnost da se oni usmjere prema zajedničkom dobru.

Nakon slobodne ekonomije dolazi demokratski poredak koji omogućuje široko sudjelovanje građana u političkim odlukama te jamči svima mogućnost da biraju i nadziru vlastite vladare, tj. da ih zamijene na miran način kada to bude prikladno. No, Crkva ne može podržavati oblikovanje uskih vodećih skupina koje radi zasebnih interesa ili radi ideoloških ciljeva uzurpiraju državnu vlast. Istinska demokracija zahtijeva čvrst temelj koji priznaje osnovna ljudska prava, koja su neotuđiva. Isto tako demokratski se poredak mora »zalagati za opće dobro koje nije jednostavan zbroj pojedinačnih interesa, nego nalaže njihovo vrednovanje i sumiranje koje se provodi na osnovi uravnotežene hijerarhijske vrednota te na

⁸ Ibid, str. 79.

kraju zahtijeva točno shvaćanje dostojanstva i prava osobe.«⁹ Na kraju se ističe kako »Crkva poštuje zakonitu autonomiju demokratskog poretka i nema razloga da izrazi naklonost prema jednom ili drugom zakonskom ili ustavnom rješenju. Doprinos što ga pruža takvom poretku jest upravo ona vizija dostojanstva osobe koja se pokazuje u svojoj punini u otajstvu utjelovljene Riječi«. ¹⁰

Ova prva dva stupa katoličke vizije otvorenoga društva – slobodna ekonomija i demokratski poredak – vjerojatno su prihvatljiva liberalima različitih orijentacija. No, problemi se pojavljuju kad Crkva povezuje slobodu s istinom. Mnogi ne prihvaćaju tvrdnju da »sloboda gubi svoju bit u svijetu bez istine«. *Centesimus Annus* sugerira kako liberalizam koji sustavno isključuje pitanje apsolutne istine nije prava filozofija, nego više oblik ateizma ili skeptičnog relativizma. Liberalizam koji isključuje istinu nije kadar braniti *svoju istinu*, te na kraju ostaje ranjiv prema raznim totalitarnim ideologijama koje tvrde da posjeduju istinu. Dakle, istinsko otvoreno društvo bez čvrstog temelja ne može opstati na duži rok. Ono se može održati dok je kadro artikulirati istinu koja omogućuje slobodu, kao primjerice u deklaraciji »Mi držimo ove istine«, kako počinje američka Deklaracija neovisnosti iz godine 1776.

Zaključak

Neki tvrde da je *Centesimus Annus* samo plod toga što Crkva konačno hvata korak s vremenom, te da danas afirmira samo ono što su liberali oduvijek znali. No, to je potpuno pogrešno. Zagovornici individualnog liberalizma moraju se suočiti s argumentom Ivan Pavla II. o integralnoj vezi između slobode i istine. Crkva ništa ne nameće, nego samo predlaže svoju viziju. Sloboda nije samo dar i pravo nego je i obveza. Ako se izgubi pravo shvaćanje slobode i njezina temelja, otvoreno društvo ne može opstati.

Ljudska je osoba stalno u središtu razmatranja crkvenog nauka. Danas se mnogo govori o humanizmu, ali potrebno je dublje razmišljati o izvoru ljudskog dostojanstva. Na što smo pozvani? Je li moguće izgraditi pravedno društvo bez priznavanja istine? Enci-

⁹ 2. VAT. KONCIL, Past. konst. o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et Spes*, 26.

¹⁰ *Ibid*, 22.

klika ističe kako je okrenuta budućnosti. Istinska i vječna »novost stvari« u svako doba proizlazi od neizmjerne Božje moći koja kaže: »Evo sve činim novo« (Otk 21, 5). No kršćanin dobro zna da je novost koju iščekujemo u njezinoj punini pri povratku Gospodina prisutna već od stvaranja svijeta i, još autentičnije, otkad je Bog postao čovjekom u Isusu Kristu te s njim i po njemu učinio »novo stvorenje« (2 Kor 5, 17; Gal 6,15).

Smatram da Crkva, s mnogo poštovanja prema postignućima liberalizma, posebno glede izgradnje demokratskih institucija, poziva liberalizam da se preuredi u okviru istinskoga koncepta ljudske slobode. Iako će je mnogi liberali protukatoličkog usmjerenja i dalje napadati, nije pretjerano reći da je Ivan Pavao II. ovom enciklikom dao svijetu katoličku viziju liberalizma. Vjerujem da je taj i takav liberalizam onaj koji je Hrvatskoj potreban.